

MOTIEJAUS KAZIMIERO SARBIEVIJAUS KŪRYBOS POVEIKIS IR SKLAIDA

Motiejus Kazimieras Sarbievijus SJ buvo viena žymiausių asmenybių ne tik literatūriniame, bet ir kultūriniame XVII a. Lietuvos gyvenime palikęs ženklus, kurių prasmes šifruojame iki šiol.

Jo kūryba apėmė du skirtingus klodus: jėzuitas buvo ir vienas iš talentingiausių XVII a. lotyniškai rašiusių poetų, ir vienas iš įžvalgiausių Baroko literatūros teoretikų. Sarbievijaus poetiniai kūriniai pasižymi Antikos ir krikščionybės įvaizdžių bei vertybių sinteze, Renesanso ir Baroko idėjinių bei estetinių koncepcijų sąveika, puikiai įvaldytų metrinų sistemų įvairove, poetinio talento ir meistriškumo darna. Dėl šių savybių jo kūryba kitiems poetams tapo lotyniškos poezijos etalonu, imitacijos pavyzdžiu, moralinių, estetinių ir filosofinių vertybių matu, taip pat minčių, temų, įvaizdžių lobynu.

Ne mažiau reikšminga buvo ir kita, pedagoginė, Sarbievijaus veikla, su kuria susiję jo literatūros teorijos veikalai. Jie nebuvo išspausdinti, bet nuorašais plito po jėzuitų mokymo įstaigas, buvo žinomi ten dėščiusiems profesoriams, kurie savo paskaitose rėmėsi Sarbievijaus veikalų medžiaga. Didžiausio dėmesio sulaukė viena iš penkių Sarbievijaus poetikos teorijai skirtų veikalų dalių – traktatas *De acuto et arguto (Apie aštrų ir šmaikštų stilių)*. Jis skirtas naujo, ką tik to meto Europoje atsiradusio stiliaus, vėliau pavadinto barokiniu, analizei. Sarbievijus vienas pirmųjų analizavo to stiliaus bruožus ir pateikė ne tik taiklią aštraus stiliaus formuluotę, bet įžvelgė ir jos filosofinį-estetinį klodą, būdingą visai Baroko epochai.

Sarbievijaus teorinių idėjų sklaida. Antikoje susiformavusios retorikos, poetikos, estetikos nuostatos, sąvokos ir idėjos, naujai permąstytos ir interpretuotos Renesanso humanistų, Baroko epochoje patyrė dar vieną modifikacijų bangą. Jos veikiama Europoje susiformavo nauju stiliumi, vėliau pavadintu barokiniu, rašančių kūrėjų karta (žymiausi poetai: Giambattista Marino (Džambatista Marino) Italijoje, Luis de Gongora ir Fransisco de Quevedo (Fransisko de Kevedo) Ispanijoje). Tą stilių vienija, tarsi jo atpažinimo ženklas yra keli pagrindiniai komponentai: nuostabos sukėlimas, mįslės užminimas, metaforiškas kalbėjimas ir gausus konceptų vartojimas. Konceptas (lot. *conceptus, acumen*, it. *concetto*, ang. *conceit*, vok. *Scharffsinn*)* tampa vienu iš svarbiausių Baroko poezijos bruožų, tad XVII a. retorikos ir poetikos veikaluose atsiranda naujas reiškiny – koncepto teorija. Pagrindą jai padėjo Sarbievijaus traktatas *De acuto et arguto*, skirtas pamatinių literatūrinio konceptizmo terminų *acutum* (aštrumas) ir *argutum* (šmaikštumas) analizei bei apibrėžimui. Šis traktatas atsirado kaip tik tada, kai nauju ir madingu stiliumi jau buvo gausiai rašoma, bet nei nacionalinėse kalbose, nei universaliojoje lotynų kalboje nebuvo nusistovėjusių sąvokų ir terminų tam stiliui apibrėžti. Sarbievijus pateikė aptakią ir imlią ne tik barokinio stiliaus, bet ir pačią Baroko epochos dvasią atitinkančią formuluotę: „aštrus stilius yra kalba, jungianti savyje nedarną ir darną, kitaip tariant, kaip yra posakyje *taiki nesantaika arba netaiki santaika*“ (*acutum est oratio continens affinitatem dissentanei et consentanei, seu dicti concors discordia et discors concordia*).

Būtent šis Sarbievijaus apibrėžimas, charakterizuojantis konceptą, dažnai buvo pasitelkiamas LDK jėzuitų mokyklose per retorikos paskaitas aiškinant kalbą ar prozos kūrinų savybes, stiliaus rūšis ir kalbos puošmenas. Poetikos mokslui skirtuose užsiėmimuose koncepto teorija buvo pateikiama kaip įvadas į poezijos meną ir visus poezijos žanrus, traktuojama tarsi matas, pagal kurį nustatomas poetinio kūrinio meniškumas ir vertė, tačiau dažniausiai ji siejama su epigramos žanru ir laikoma viena svarbiausių jos savybių. Reikia pažymėti, kad ši teorija dažnai nebuvo siejama su Sarbievijaus vardu, bet jo suformuluotas apibrėžimas buvo tarsi *locus communis*, pažodžiui perrašomas iš vieno konspekto į kitą. Ir nors ne visada Sarbievijaus teiginiai buvo teisingai suprasti, dažniausiai apsiribojant tik pačiu aštraus

stiliaus apibrėžimu, nuslystant paviršiumi ir nesigilinant į problemos esmę, paliekant nuošalyje filosofinę ir estetinę šios teorijos gelmę, tačiau vien aktualios XVII a. koncepto problemos vienokia ar kitokia analizė ir su ja susijusios naujovės literatūroje, aiškinamos per paskaitas, neabejotinai veikė ir formavo to meto studentų, vėliau įsiliejusių į visuomeninį ir kultūrinį šalies gyvenimą, mąstymą. Tad, nors ir neišspausdinta, Sarbievijaus aštraus ir šmaikštaus stiliaus teorija buvo plačiai paplitusi, žinoma ir dėstoma XVII–XVIII a. dabartinės Lietuvos, Lenkijos, Rusijos, Baltarusijos ir Ukrainos teritorijoje esančiose mokyklose.

XVII a. koncepto teorija tapo viena svarbiausių, dažniausiai analizuojamų problemų ir spausdintuose poetikos bei retorikos mokslo veikaluose. Sarbievijaus pateikta aštraus stiliaus formuluotė kaip koncepto pagrindas Europoje išplito per Braunsberge ir Vilniuje retoriką dėščiusio Mykolo Radau vadovėlį *Improvizuojantis oratorius (Orator extemporaneus)*, (Vilnius, 1640; Amsterdam, 1655, 1661 ir kt.) ir Kališo universiteto retorikos profesoriaus Jano Kwiatkiewicziaus (Kvetkievičiaus) veikalą *Retorių feniksas, arba Retesnio atikizmo, o ne prasčiokiškos iškalbos pagrindai ir rūšys (Phoenix rhetorum, seu Rarioris Atticismi nec vulgaris eloquentiae fundamenta et species)*, (1672). Sarbievijaus apibrėžimo formuluotė ar jos modifikacijos pateko į vėliau retorikos ir poetikos profesorių išspausdintus veikalus (Jacobus Massenius, *Ars nova argutiarum*, 1648; Franciscus Vavassor, *De epigrammate liber*, 1672; Bohuslavus Balbinus, *Quaesita oratoria*, 1677 ir kt.) ir taip tapo žinoma dar platesniam Europos mokslininkų, dėstytojų, studentų ratui. Taigi Sarbievijaus koncepto teorijos atspindžių ir interpretacijų galima rasti įvairiuose literatūros, estetikos ir kitų mokslų teorijai skirtuose veikaluose (Matteo Peregrini (Matėjas Peregrinis), Dominique Bouhours (Dominikas Bujur), Baltasar Gracian y Morales (Baltazaras Grasianas i Moralesas), Emanuele Tesaurio (Emanuelis Tezaurus) kūriniai).

Sarbievijaus poezijos recepcija. Kolegijose per retorikos ir poetikos paskaitas Sarbievijaus aštraus stiliaus (*acutum* arba *acumen*) teorija buvo pristatoma gana formaliai. Dažnai Sarbievijaus kaip teoretiko vardas ten net neminimas, tačiau visai kitaip jo kaip poeto kūriniai traktuojami praktinėse šių paskaitų dalyse. Sarbievijaus eilėraščiai tampa puikiu pavyzdžiu, medžiaga, iliustruojančia konkrečias poetikos ir retorikos mokslo taisykles bei dėsnius. Jo poezija pristatoma kaip tam tikrų poezijos žanrų (ypač epigramos ir lyrikos) etalonas, ja siūloma sekti, imituoti, versti, o kai kurios Sarbievijaus poezijos frazės ar net atskiri eilėraščių posmai dažnai tampa moralinės topikos ir erudicijos pavyzdžiais, lavinančiais mokinių estetinį ir literatūrinį skonį, formuojančiais jų asmenines ir pilietines pažiūras. Sarbievijaus vardas XVII–XVIII a. mokykliniuose poetikos ir retorikos kursuose jau minimas šalia garsiausių Antikos poetų (Horacijaus, Ovidijaus, Vergilijaus ir kt.), o jo poezijos pavyzdžiai pateikiami kaip neginčytinas *ars poetica* kanonas. Natūralu, jog daugelis LDK poetų, jau mokykloje skaitę ir analizavę Sarbievijaus kūrinius, vėliau juos imitavo, sėmėsi iš jų įkvėpimo, naudojo tuos pačius įvaizdžius, epitetus, frazes, temas. „Krikščioniškasis Horacijus“ jiems buvo tas kūrėjas, per kurio poeziją jie žvelgė į Antikos palikimą. Būtent Sarbievijus, o ne Horacijus tapo tiesioginiu ir daug artimesniu bei suprantamesniu mokytoju, iš kurio jaunieji autoriai perėmė įvairių poezijos žanrų komponavimo modelius, alegorinę Antikos kūrinių traktuotę, imitacijos ir interpretacijos principus. Sarbievijus buvo žinomas ir mėgiamas ne tik jėzuitų, bet ir kitų vienuolių atstovų bei pasauliečių. Literatūros pasaulyje Sarbievijus buvo tas autorius, kurio populiarumas prilygo Horacijui, o kartais net lenkė jį. Sarbievijų galima laikyti tam tikru atskaitos tašku, kokybės matu, pagal kurį neišvengiamai buvo vertinami ir jo amžininkai, ir vėliau kūrę poetai.

XVII–XVIII a. gausu įvairios paskirties (ypač proginių) kūrinių, kuriuose galima įžvelgti Sarbievijaus poezijos įtaką. Jo poezijos citatų rasime prozinėse panegirikose, kuriose Sarbievijaus eilutėmis patvirtinami tam tikri moraliniai teiginiai, taip pat Sarbievijaus poezijos citatos užrašomos kūrinio viršelyje kaip nuorodos į būsimą tekstą. Dažniausiai Sarbievijaus poezija cituojama poetiniuose kūriniuose, kuriuose ji pateikiama skirtingomis formomis: Sarbievijus nenurodomas kaip kokio nors kūrinio autorius; naudojamos jo odžių, epodžių ar epigramų citatos įvardijant autorių, tačiau dažnai pakeičiant kokį nors žodį ar frazę; jo citatos yra tarsi tam tikra įžanga į kūrinį; bandoma kurti imituojant Sarbievijaus poetinius įvaizdžius ir leksiką.

Ypač didelis Sarbievijaus poezijos poveikis jaučiamas Vilniaus universiteto aplinkoje, kur jis ilgą laiką

dėstytojavo. Jo mokiniais laikomas visas būrys poetų (Valentinas Bialavičius, Jonas Chondzinskis, Mikalojus Kmicicas, Tomas Klagijus, Andrius Mlodzianovskis, Tomas Požekis ir kt.). Nė vienas iš jų talentu neprilygo savo mokytojui, netapo nei toks garsus, nei populiarus kaip jis, tačiau jų poezija parodo aukštą to meto literatūros lygį, tradicijas, atskleidžia jos intelektualumą, idėjas.

Didelę įtaką Sarbėvijaus poezija padarė ir Lenkijoje dirbusiems bei kūrusiems jėzuitams (Albert Ines, Andreas Kanon, Jan Racki ir kt.), taip pat kitų vienuolių poetams (pranciškonas Franciszekas Sitańskis (Francišekas Šitanskis), pijorai Benedyktas Zawadzki (Benedyktas Zavadzki) ir Janas Damascenas Kalniškis ir kt.). Sarbėvijaus pasekėjų būta ir kituose Europos kraštuose (Vokietijoje – Jacobas Balde (Jakobas Baldė), Nyderlanduose – Jeanas Bollandas (Žanas Bojanas), Ercijus Puteanas ir kt.).

Taigi ir Sarbėvijaus poezija, ir jo teoriniai veikalai turėjo didelės įtakos ne tik XVII–XVIII a. Lietuvos–Lenkijos Respublikos, bet ir visos Europos teoretikams bei poetams, formavo retorinės kultūros raišką ir sklaidą.

* Konceptas – tam tikras kūrinio ar jo fragmento konstrukcijos principas, pagrįstas analogijų ir kontrastų panaudojimu stilistikos, semantikos ar kompozicijos srityse, taip pat jam būdingi įvairūs efektai, turintys nustebinti skaitytojus.

LITERATŪRA

VALENTINAS BIALAVIČIUS, *Aetas liliata verno, aestivo, autumnali hybernoque anni decursu semper florida, liliato Chrapowiciorum equiti, illustrissimo domini d. Ioanni Antonio Chrapowicki, palatino Vitebscensi... inter publica privataque omnium vota palatinales fasces auspicanti representata a Collegio Vitebscensi Soc. Iesu* [i.e. Valentino Białowicz], 1671, in: <http://www.epaveldas.lt/vbspi/biDetails.do?biRecordId=30095>; idem, *Cynthiae Hleboviciane decora, inter publica privataque omnium vota illustrissimo domino d. Georgio Carolo Hlebowicz palatino Vilnensi... a collegio et Academia Vilnensi* [i. e. Valentino Białowicz] *carmine gratulatorio sacrata*, 1668, in: <http://www.epaveldas.lt/vbspi/biDetails.do?biRecordId=30050>; idem, *Lilium d. Casimiri Regni Poloniae ac M.D. Lituaniae patroni, natali carmine celebratum atque illustrissimo ac reverendissimo d.d. Casimiro Pac episcopo Samogitiae Vilhesique praeposito... natalem d. tutelarum diem celebranti a quodam e S.I. humili suae celsitudinis cultore* [i.e. Valentino Białowicz] *dicatum*, 1669, in: <http://www.epaveldas.lt/vbspi/biDetails.do?biRecordId=30094>; idem, *Soli polique decus, sagittae Wołłowiciana Bogoria nuncupatae in funere illustrissimi domini d. Vladislai Wołłowicz palatini Vitepscensis... celebratae et illustrissimo domino d. Michaeli Casimiro Pac castellano Vilnensi... dedicatae a collegio et alma Academia Vilnensi Soc[ietatis] Iesu* [i.e. Valentino Białowicz], 1669, in: <http://www.epaveldas.lt/vbspi/biDetails.do?biRecordId=30049>.

ELŻBIETA SARNOWSKA-TEMERIUŠ, *Zarys dziejów poetyki: (Od starożytności do końca XVII w.)*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1995; Czesław Hernas, *Barok*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2002; Eugenija Ulčinaitė, Albinas Jovaišas, *Lietuvių literatūros istorija: XIII–XVIII amžiai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003; Živilė Nedzinskaitė, *Motiejaus Kazimiero Sarbėvijaus poetikos ir poezijos recepcija XVII–XVIII amžiuje*: Daktaro disertacija, Vilnius, 2008.

Senosios Lietuvos literatūra, 1253–1795, sudarė Sigitas Narbutas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, p. 188–196.